
A szlovén gazdaság története 1990 után

A ljubljana-i Legújabbkori Intézet történésze, *Alekszander Lorenčič* komoly munkát tett le az asztalra. Vaskos kötetben tekintette át a szlovén gazdaságban, gazdaságpolitikában bekövetkezett eseményeket, folyamatokat, a vonatkozó törvények lényegét és következményeiket. A közgazdasági jellegű fejtegetések ugyan értelemszerűen nem jelennek meg a kötetben, de az, amit egy történész felhasználhat a közgazdászok megállapításaiból, az igen.

Magyar szempontból mindenképpen figyelemreméltó, hogy rövid bevezetőjének elején hivatkozik *Berend T. Iván* azon megállapítására, hogy a befejezetlen jelenről írni olyan, mintha mozgó célpontra lőnénk. A következő, módszertani fejezetben hangsúlyozza, hogy számos, a témába vágó levéltári anyag még mindig nem hozzáférhető, ráadásul meglehetősen sok vállalatnál alapvető fontosságú anyagokat semmisítettek meg. A szerző e súlyos hiányosságok ellenére is bőséges levéltári anyaggal dolgozik, és természetesen felhasználta a szóba jöhető állami intézmények (minisztériumok, kutatóintézetek stb.) anyagait éppúgy, mint a témában megjelent könyveket, a szakfolyóiratok tanulmányait, a releváns heti- és napilapok cikkeit.

Már a kötet elején szentel néhány oldalt a kötetben újból és újból előkerülő és számos vitát kiváltó fogalomnak, az ún. gradualizmusnak. Ez lényegében a szlovén politikai elit azon törekvése, hogy a szükséges gazdasági változásokat fokozatosan, a sokterápiát elutasítva, nagyobb társadalmi megrázkódtatások nélkül hajtsák végre. A szerző azonban megjegyzi, hogy ez a megfontolás nem zárta ki azt, hogy adott esetben gyorsan, határozottan és radikálisan intézkedjenek. A közgazdászok nagy része és a kilencvenes évek meghatározó politikusa, a miniszterelnök *Janez Drnovšek* úgy vélte, hogy a fokozatos és pragmatikus gazdaságpolitika összességében eredményes volt. *Jože Mencinger* közgazdász szerint éppen a fokozatosság miatt érte el Szlovénia „az EU új tagállamai közül a legnagyobb és legegzenletesebb gazdasági növekedést, méghozzá nagyobb egyenlőtlenségek és társadalmi megrázkódtatások nélkül. (...) Ezt a fokozatosságot Szlovénia az öngazgatás

és a társadalmi tulajdon miatt engedhette meg magának, mert ezek tették lehetővé a decentralizált döntéshozatalt és azt a fejlettségi szintet, amit a tranzíció előtt elért.“

A neoliberais közgazdászok a következő évtized közepe felé úgy ítélték meg, hogy a gradualizmus kifáradt és szakítani kell vele. Legradikálisabb képviselőjük szerint Szlovénia a tranzíció vesztese, a korábbi időszakban hibás elképzelések alapján még mindig a szocialista és korporatív megfontolásokat szem előtt tartva cselekedtek, az állam folyton beavatkozik a piaci mechanizmusokba, domináns maradt az állami monopóliumok szerepe. A gradualizmus miatt gyenge a szlovén versenyképesség, nem megfelelő a vállalatok és a tudomány közötti együttműködés, a túlzott adminisztráció teher a gazdaságnak és piaci torzulásokat okoz. Ha másképp cselekedtek volna, akkor erős jogállam alakult volna ki, az érdekcsoportokat pedig kizárták volna a politikai és gazdasági életből. Bár ezek a megállapítások nem teljesen légből kapottak, a szerző könyvéből sokkal árnyaltabb képet kapunk a szlovén tranzíció lényeges elemeiről, a külső és belső nehézségekről, a gazdaságpolitikai dilemmákról és a neoliberais közgazdászok által alábecsült eredményekről.

Ráadásul bizonyos előzmények után a szlovén tranzíció is egy gyors és radikális váltással kezdődik, Szlovénia kiválásával a volt Jugoszláviából, az ország politikai, gazdasági önállósulásával és persze annak minden nehézségével. Bár a szerző úgy véli, hogy a szlovén tranzíció 1990-ben kezdődött és 2004-ben befejeződött, nem mondhatott le arról, hogy röviden ismertesse az 1990 előtti gazdasági folyamatokat, a szlovén önállósághoz vezető utat, és egy-két esetben kitekintsen a 2004 utáni évekre is.

A jugoszláv gazdaság ugyan mindig is számos gazdasági problémával küszködött, a nyolcvanas években, különösen azonban annak második felében már nyilvánvalóvá vált, hogy erőteljes változásokra van szükség. Ezeket a változásokat ugyan határozottan útjára indította a nyugati hatalmak által is támogatott Ante Marković szövetségi miniszterelnök, a volt Jugoszlávia bonyolult belpolitikai viszonyai miatt azonban nem vihette végig. Az egyik legfőbb akadályt a Milošević névvel fémjelzett Szerbia jelentette. A szlovén önállósulás szempontjából különösen fontos volt, hogy 1989 végén Szerbia gazdasági háborút kezdett Szlovénia ellen, ami a szlovén gazdaságnak jelentős károkat okozott, másfelől azt bizonyította, hogy a szövetségi kormány nem képes megakadályozni az egyes szövetségi államok ilyen lépéseit. Ugyancsak az önállóságra törekvők érveit erősítette az a tény, hogy 1990 végén Szerbia önhatalmúlag „kikölcsönzött” a Jugoszláv Nemzeti Bankból 1,7 milliárd dollár értéknek megfelelő pénzt.

A szlovénok, akik úgy érezték, Marković reformjai nem csupán hasznára vannak az országnak, de bizonyos intézkedései kifejezetten hátrányosak a szlovén gazdaság szempontjából, úgy vélték döntenük kell: vagy kockáztatnak, vagy a teljes gazdasági összeomlás vár rájuk. A kockáztatást, azaz az önállóságot választották. A kockáztatást érthetővé tették a következők: Szlovénia már Jugoszlávia részeként is számos előnnyel indult a piacgazdaság megteremtésének irányába. Jugoszlávia leggazdagabb és a Nyugat felé legnyitottabb köztársasága volt. Az egy főre jutó szlovén GDP a görög és a portugál adatokhoz közelített, és jelentősen meghaladta a hasonló magyar, csehszlovák és lengyel értékeket.

A kockáztatás azzal járt együtt, hogy az önállóság kikiáltásától (1991. június 25.) a nemzetközi elismerésig (1992. január 15.) mind politikai, mind gazdasági szempontból bizonyos mértékig légüres térbe kerültek. Komoly problémát okozott, hogy a Jugoszláviában kialakult politikai és háborús viszonyok miatt Szlovénia elveszítette a gazdaság szempontjából oly fontos jugoszláv piacot.

Az egyik legfontosabb feladat volt a külkereskedelem átirányítása a nyugati országokba, illetve a volt szovjet blokk országaiba. Elengedhetetlen volt a saját pénz megteremtése is, amit 1991 októberében vezettek be. A szerző ezzel kapcsolatban is, de számos más összefüggésben is kiemeli a német mintára újonnan létrehozott Szlovén Nemzeti Bank szerepét a gazdaság stabilizációjában.

Ez annál is fontosabb volt, mert amint a szerző hangsúlyozza, egyáltalán nem voltak világos útmutatók ahhoz, hogy miképpen kell megvalósítani a tranzíciót. Ezt a bonyolult, számos összetevőből álló folyamatot a szerző – megítélésem szerint teljesen érthetően – hat nagyobb fejezetben kaleidoszkópszerűen mutatja be. Az egyes eseményeket, intézkedéseket és hatásait a hat fejezetnek megfelelően más és más megközelítésben (újból) ismerteti.

Az első nagyobb fejezet az ország makroökonómiai folyamatait vizsgálja. Az 1990 és 1992 közötti időszakot transzformációs recesszióként jellemzi. Ennek legfőbb elemei a következők: a jugoszláv piac már említett elvesztése, ami pl. nemcsak azzal járt együtt, hogy a partnerek nem fizették vissza a hiteleket, hanem azzal is, hogy a szlovén vállalatok is fizetéseképtelenné váltak. Ugyanakkor a szlovén bankok is komoly válságba kerültek. A szerző viszonylag részletesen ismerteti a bankok szanálása érdekében meghozott törvényeket és egyéb intézkedéseket. Szerinte a bankok szanálása öt fázisban zajlott le és egészen 2004-ig tartott.

A gazdaság stabilizációjának érdekében az egyik legfontosabb feladat az infláció mérséklése volt, hiszen ez 1991 októberében havi 20 százalékra

rúgott. Az infláció ugyan fokozatosan csökkent, ám csak 2004-ben sikerült évi 4 százalék alá szorítani. De a gazdaság más területein is komoly problémák jelentkeztek: a GDP 7,5 százalékkal csökkent, miközben a munkanélküliség 11 százalékra nőtt. A szerző sikeresen érzékelteti az ellentmondásos folyamatokat. Az említett nehézségekkel egyidejűleg a kormányzat számos intézkedést hoz: restriktív pénzpolitikát folytat, adóreformot hajt végre, új egészségügyi törvényt hoz, csökkenti a gazdaság védelmében korábban bevezetett behozatali korlátozásokat és a vámokat, 1990 augusztusában létrejön az első kollektív szerződés stb. A kezdet mérlegét így vonja meg: az első időszak ára magasabb volt annál, mint amit az optimisták vártak, de talán alacsonyabb annál, mint amit a pesszimisták jósoltak. Hozzáteszi: a illúziókat osztották a nemzetközi pénzügyi intézmények és a nyugati elemzők is.

A második, ellentmondásokat ugyancsak nem nélkülöző időszak 1993-tól 1995-ig tartott. A GDP mindhárom évben növekedett, 1995-re elérte az 1990 előtti szintet, 4,1 százalékos volt, és jelentősen nőtt a kivitel is. A folyamat kedvezőtlen eleme volt a fizetések ellenőrizetlen növekedése, de az első két évben a munkanélküliség is 14,4 százalékra ugrott.

Az 1996-tól 1999-ig tartó időszakot a szerző a kiegyensúlyozott fejlődés éveinek tekinti. 1999-ben a szlovén GDP az EU tagjelölt országok között a legmagasabb volt. A gazdaság 1996-ban elérte az 1990-es szintet, 1998-ban pedig a válság előtti 1987-es szintet. A költségvetési hiány alacsony volt, a szlovén államadósság 1998-ban a GDP 23,6 százalékát tette ki. A szerző hosszan sorolja azokat a törvényeket, amelyek célja a pénzügyi, gazdasági és szociális stabilitás biztosítása volt.

A fellendülés idejét 2000 és 2003 között inflációs sokk és a gazdasági növekedés csökkenése követte. 2002-ben növekedett a költségvetési hiány, elérte a 3,1 százalékot, az államadósság pedig a GDP 26,5 százalékát. Ez az alfejezet mutatja talán a leginkább, hogy mennyire ellentmondásos volt Szlovénia fejlődése. Hiszen amíg a fenti két adat a korábbi évekhez képest kevesetlenebb volt (azért persze a gazdaság növekedése alacsonyabb szinten ugyan, de folytatódott), addig az ország nemzetközi összehasonlításban jelentősen javult. A vásárlóerőparitásos GDP 1996-ban az EU tagállamok eredményének 64 százalékát tette ki, 2001-ben viszont már a elérte a 70 százalékot, az EU tagjelöltek közül pedig Szlovéniát csupán Ciprus előzte meg. Az eredmények sem feledtethetik azonban a szegénység problémáját. Igaz ugyan, hogy a szegénységi küszöb alatt élők aránya 1996-tól kezdve folyamatosan csökkent, de még 2002-ben is 11,9 százalékos volt. A kormány folyamatosan törekedett a szegény rétegek támogatására. Ez nem

csupán azt jelentette, hogy 1996-tól 2000-ig a szociális kiadások reálértéken 19 százalékkal nőttek, de azt is, hogy az EU tagállamok ilyen kiadásait figyelembe véve Szlovénia a GDP-ből erre a célra szánt összeget tekintve a nyolcadik helyet foglalta el (Svédország 32,3 százalék, Szlovénia 26,6 százalék).

Annak következtében, hogy Szlovénia ebben az időszakban kezdte meg az egykori Jugoszlávia államadóssága ráeső részének fizetését, a szlovén államadósság enyhén emelkedett és 2004-ben elérte a GDP 27,2 százalékát. Említésre méltó, hogy 2001-től kezdve kétéves költségvetési ciklus lépett életbe.

A 2004-es év pedig nem csupán azért volt jelentős, mert Szlovénia az EU tagállama lett, azaz teljesült a legfőbb stratégiai cél, de azért is, mert szinte minden fontos gazdasági mutató kedvezően alakult: jelentősen nőtt a GDP és az ország exportja, valamint a közvetlen külföldi befektetés, ugyanakkor csökkent az infláció és a munkanélküliség.

Miután a szerző ismertette az általa kijelölt időszak legfontosabb gazdasági mutatóinak alakulását, a következő nagy fejezetben mindenekelőtt a privatizáció problémájával foglalkozik. Újból és ezúttal részletesebben bemutatja azokat a vitákat, amelyeket a sokkterápia hívei és a fokozatosság szószólói folytattak egymással. Megtudjuk, hogy Szlovéniában nem csupán állami tulajdon volt, hanem a vállalatok nagyobbik és a lakásállomány egy része úgynevezett társadalmi tulajdonként funkcionált. A privatizációnak három fő területe volt: a lakásprivatizáció, a denacionalizáció (a kommunista hatalom által elvett vagyonok ügye) és maga a privatizációs törvény.

Formálisan legelőször, 1991 őszén a lakásprivatizáció ügyét oldották meg. A folyamat azonban számos okból (egyebek között a lakások valódi értékének megállapítása körüli viták miatt) meglehetősen elhúzódott. Olyannyira, hogy a törvényt, az 1994-ben bekövetkező módosítás után 2003-ban új törvényt váltotta fel.

A lakásproblémák egy részének megoldatlanságához nem kis mértékben járult hozzá az ugyancsak 1991 őszén elfogadott denacionalizációs törvény. Eszerint ugyanis a feudális eredetű birtokokat leszámítva, az eredeti vagyont, ahol csak ez lehetséges volt, természetes formájában kellett visszaszolgáltatni. Ez értelemszerűen komoly vitákat szült a lakás addigi bérlői és a régi-új tulajdonosok között. A denacionalizációs törvény a nagyjából 200 ezer jogosult körében természetesen rendkívüli elégedettséget váltott ki, a lakosság nagyobbik része azonban többnyire közömbösen fogadta. A közgazdászok körében viszont a továbbiakban is komoly vitákat generált. A korabeli számítások szerint a denacionalizációval az úgynevezett

társadalmi vagyon mintegy tíz százalékát privatizálták. Az elhúzó folyamat miatt (a törvényt 1998-ban módosították) az érintettek 2003 decemberében nyilvános vitát rendeztek a befejezetlen denacionalizáció ügyében, ahol az államot felelőtlenséggel vádolták. Ámbár az akkori igazságügyminiszter szerint 2007 márciusában ezen ügyek 94,9 százalékát már végérvényesen lezárták, a recenzius szükségesnek tartja megjegyezni, hogy mindenekelőtt az egyházi vagyonok visszaszámztatását illetően még 2017-ben is komoly viták zajlanak.

Az igazi problémát azonban a tényleges privatizáció ugyancsak elhúzó ügye jelentette, hiszen ez lényegében azonos volt a gazdaság feltétlenül szükséges tényleges átalakításával. A privatizáció körüli nézeteltérés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az 1990-es választásokon győztes ellenzéki koalíció 1992 tavaszára szétesett, és a parlamenti erők átrendeződésének eredményeképpen választások nélkül új kormánykoalíció jött létre. A sokkterápia és a fokozatosság hívei közötti vita 1992 őszén kompromisszummal oldódott meg. A szerző részletesen bemutatja a vitákat, s hogy a privatizáció bizonyos elemei a Marković-kormány idejére mennek vissza, illetve, hogy 1992-ig a privatizációs folyamatok az akkor elfogadott törvények alapján zajlottak. Az egyik oldalon a fokozatos, decentralizált, fizetéshez kötött és ellenőrzött privatizáció hívei sorakoztak fel, a másikon a centralizált és a vagyon szétoztását szorgalmazók.

A szerző szerint az említett kompromisszum a különféle szakmai koncepciók és a politikai érdekek összeegyeztetése alapján jött létre. A rendkívül bonyolult folyamat részletes bemutatására természetesen nincs mód. A törvény – amelynek legfőbb célja az volt, hogy a Szlovéniában túlnyomónak számító, úgynevezett társadalmi tulajdonban lévő vállalatok valódi tulajdonosokhoz jussanak – két elemet egyesített. Egyfelől a decentralizált megoldást, ahol a privatizációra vonatkozó javaslatok és döntések a vállalat felől érkeznek, másfelől a vállalatok részvényeinek ún. tömeges privatizációját, amiben az állampolgárok a nekik ingyenesen juttatott bizonylattal (certifikát) vehettek részt. Az állampolgárok életkoruktól függően jutottak hozzá certifikátokhoz, minél idősebb volt valaki, annál több certifikát illette meg. A törvény a privatizáció hét lehetséges módját sorolta fel, s az állampolgárok többsége a certifikátokat az úgynevezett befektetési társaságoknál helyezte el, 32 százalékuk pedig közvetlenül valamelyik vállalatba. A certifikátok értelméről, hasznáról, eredményességéről mind a közgazdászok, mind a lakosság körében hosszas vita folyt.

A folyamatot nemcsak viták, de jelentős visszaélések is kísérték. A szerző hosszasan elemzi, hogy milyen típusú visszaélések zajlottak az 1992-ben elfogadott privatizációs törvény előtt, illetve az azt követő években. A vita egyfelől akörül zajlott, hogy politikai és gazdasági szempontból elfogadható-e, hogy az úgynevezett „vörös igazgatók“ továbbra is a helyükön maradjanak, másfelől arról, hogy miképpen zajlott a társadalmi tulajdon nem törvényes kisajátítása, bizonyos értelemben a vagyon ellopása, illetve, hogy miképpen lenne mindez megakadályozható.

Mindeközben persze a kormányok számos olyan törvényt hoztak, amelyek célja az volt, hogy az immár tulajdonosokkal bíró vállalatok számára megteremtse a megfelelő környezetet. E folyamat érdekes eleme a külföldi tőke bevonásának problémája. 1992-től, amikor a politikai gazdasági helyzet többé-kevésbé konszolidálódott, megnőtt a külföldi tőke érdeklődése. 1993 és 1995 között a közvetlen tőkebefektetés közel kétszeresére növekedett. A folyamat rendkívül ellentmondásos volt. A döntéshozók ingadoztak azt illetően, hogy mennyire védjék a hazai gazdaságot és mennyire nyissák meg a külföldi tőke előtt. A külföldi befektetés értéke szerényebb volt ugyan, mint a többi tranzíciós országban, a kilencvenes évek első felében azonban az egy főre jutó külföldi befektetés terén egyedül Magyarország előzte meg Szlovéniát.

A gazdaság átalakításának általános ismertetése után a szerző a regionális egyenlőtlenségeket, majd a szocializmus idején jelentős gazdasági szerepet betöltő Maribor városának gyötrelmekkel teli tranzícióját mutatja be.

A kötet utolsó nagy fejezete Csehország, Magyarország, Lengyelország, Szerbia és Horvátország tranzíciós folyamatait ismerteti. A Magyarországra vonatkozó meglehetősen korrekt tanulmányból kiemelem, hogy a szerző szerint Magyarország a szociális béke megőrzése érdekében gradualista politikát folytatott, amit jól mutat, hogy Csehországhoz, Lengyelországhoz és Szlovéniához képest a tranzíció kezdetén a reálbérek nálunk estek a legkisebb mértékben, és a személyi fogyasztás lassabban csökkent, mint ahogyan a GDP esett. A kötet végén a szerző bemutatja, hol helyezkedik el a szlovén gazdaság az egykori jugoszláv tagköztársaságok és az EU-tagországok gazdaságához mérve. Ebből kiderül, hogy Szlovénia Csehországgal, Máltával és Portugáliával együtt olyan csoport tagja, amely az egy főre jutó GDP-t figyelembe véve 10–25 százalékkal marad el az EU tagországok átlagától, megelőzve ezzel a többi új EU tagállamot éppúgy, mint a volt Jugoszlávia többi tagköztársaságát.

Nem itt, hanem egy korábbi fejezetben így összegzi az EU csatlakozással kapcsolatos eredményt, illetve az EU-ra vonatkozó véleményét: „Mindez

nagyon szépen hangzik, azt azonban, hogy milyen lesz ennek a csoportnak a sorsa, és hogy vajon évek múltán is ilyen lelkesedéssel beszélnek-e majd róla, az idő mutatja majd meg.”

Tegyük hozzá: ezt a kissé pesszimiztikus jövőképet némileg magyarázza, hogy milyen politikai és gazdasági helyzetben volt Szlovénia a kötet megírásának idején. De azt is érdemes hangsúlyozni, hogy a jelenlegi szlovén vezetés legfőbb célja, hogy az ország az úgynevezett mag-Európa része lehessen.

Aleksander Lorenčič: *Prelom s starim in začetek novega. Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem. (1990–2004)*. [Szakítás a régivel és valami új kezdete. A szlovén gazdaság tranzíciója a szocializmusból a kapitalizmusba (1990–2004).], Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, 2012. 520 o.

Szilágyi Imre